

ОСНОВИ ПСИХОЛІНГВІСТИЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ БЕЗАДРЕСАТНОГО ПИСЬМОВОГО ДИСКУРСУ

(НА ПРИКЛАДІ ЩОДЕННИКОВИХ ЗАПИСІВ В. ВИННИЧЕНКА)

Ольга КИРИЛЮК (Кіровоград, Україна)

У статті досліджено психолінгвістичні особливості тексту щоденникових записів Володимира Винниченка. Саме персональний, або особистісно орієнтований, дискурс дає можливість простежити маркування психологічної самоідентифікації письменника.

Ключові слова: психолінгвістичний аналіз тексту, безадресатний дискурс, позатекстова реальність, обсяг мовленнєвої продукції, коефіцієнт дієслівності.

The paper studies psycholinguistic peculiarities of the text of Volodymyr Vynnychenko's diary notes. It is a personal or personally oriented discourse that makes it possible to trace the marking of writer's psychological self-identification.

Key words: psycholinguistic analysis of the text, addressless discourse, non-textual reality, volume of speech production, coefficient of verbalization.

Постановка проблеми. Для вивчення будь-якого тексту особливо важливим є врахування позатекстової реальності, що дає змогу виявити ті особливості й характеристики, які сприяють його розумінню й інтерпретації. Тобто вагому роль відіграє врахування психологічних особливостей під час розгляду тексту. Так, О. М. Холод, застосовуючи психолінгвістичний підхід до аналізу політичного дискурсу, наголошує на важливості врахування психологічних факторів мовця, наприклад: тип темпераменту політика; особливості його емоційно-вольової сфери; вікові особливості; основні характеристики установок особистості політика; особливості ситуації інтерв'ювання, в якій політик втягнутий у діалог з журналістом та «зобов'язаний» відповідати на всі питання, у тому числі й на ті, відповіді на які для нього небажані [4]. Нині психолінгвістичні підходи до вивчення текстів різного типу набувають усе більшої актуальності. Психолінгвістика розглядає текст в першу чергу як продукт мовленнєво-мисленнєвої діяльності мовця. Тому під час подібних досліджень можна констатувати невід'ємний зв'язок екстра- та інтралінгвальних чинників.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання психолінгвістичного аналізу тексту давно стали предметом наукових зацікавлень як зарубіжних, так і вітчизняних дослідників. Зокрема, В. В. Красних у своїй праці „К вопросу о психолінгвістическом анализе текста” пропонує власну методіку психолінгвістичного аналізу тексту на основі дослідження мовленнєвої взаємодії комунікантів. Визначені такі параметри тексту, які піддаються аналізу: а) конситуація (екстралінгвістична реальність, у якій відбувається комунікативний акт); б) час; в) послідовність реплік учасників спілкування; г) суб'єкт; г) реакції мовців та ін. [2].

У вітчизняній науці психолінгвістичний аспект вивчення тексту суттєво представлений у публіцистичному дискурсі. Зокрема, до складу психолінгвістичних інструментів ЗМІ, що аналізуються теоріями масової комунікації при подаванні іміджевої інформації про політиків, О. М. Холод зараховує психо-онто- та філогенетичні інструменти. Таких інструментів є дві групи: 1) синтез індивідуальних особливостей творця тексту й рис типу тексту при іміджуванні політика, 2) співвідношення між типами масового споживача інформації та текстом, який іміджує політиків [5].

Психолінгвістичні особливості художнього тексту представлені в українському мовознавстві спорадично. Ще менше предметом зацікавлень науковців ставали психологічні особливості епістолярного жанру. Не досліджені також з цього погляду й щоденникові записи видатних письменників.

Мета статті – дослідити психолінгвістичні особливості тексту щоденникових записів Володимира Винниченка.

Головні завдання: а) з'ясувати екстра- та інтралінгвальні аспекти вивчення тексту; б) виділити основні психолінгвістичні маркери авторської самоідентифікації; в) визначити головні мовні маркери, що створюють той чи той емоційний ефект.

Виклад основного матеріалу. Щоденникові записи належать до групи безадресатних письмових дискурсів. Однак на відміну від такого типу текстів, які передбачають узагальненого адресата, щоденникові записи, як правило, взагалі не розраховані на

оприлюднення. Можна говорити про цінність таких текстів для психолінгвістичного аналізу, оскільки автор є більш відкритим, менше обмежує себе в доборі мовних засобів. У такому випадку йдеться про персональний, або особистісно орієнтований, дискурс, у якому є можливість простежити маркування психологічної самоідентифікації письменника.

Дослідники публіцистичного дискурсу виділяють такі найбільш поширеними психолінгвістичні інструменти:

- поєднання конотованих висловів, поєднання метафор;
- конфлікт-контраст між стандартом літературної мови у газетній статті та експресією;
- формування негативного враження про журналістський матеріал під впливом стилістико-логічних помилок та елементарних друкарських недоліків;
- використання діалогічних тактик;
- ситуативно-когнітивний вектор висвітлення гендерних закономірностей поведінки політиків;
- маніпулювання [5].

Так само виділяють в літературі власне-лінгвістичні критерії вивчення тексту:

1. Кількість вживання певних звуко- та буквосполучень і визначення їх якості.
2. Кількість та якість вживаних одиниць емоційно-маркованої лексики (слів, словосполучень, фразеологічних єдностей, фразеологічних зрощень, стійких фразеологічних одиниць і фразеологізмів).
3. Кількість речень певної довжини та структури [4].

На відміну від текстів публіцистичного дискурсу, мета яких – справити враження, сформувані суспільну думку і які часто не можуть передати реальну інформацію, оскільки є елемент штучності і „потрібної правильності”, щоденникові записи є „внутрішнім монологом” особистості, тому використані в них мовні засоби є природними, правдивими, оскільки особа не має мети справити на когось впливати. Безумовно, що такі мовні одиниці дають можливість „правдивого” розуміння психологічного портрету письменника.

На особливу увагу заслуговує запис у щоденнику від 27.VI.1911. У ньому автор подає власні роздуми стосовно взаємин зі своєю майбутньою дружиною Розалією Ліфшиць. У цьому тексті спостережений глибокий психологічний самоаналіз. Автор роздумує над почуттями до дівчини, намагається визначитися. Саме психічні особливості „контролюють” добір певних слів, які формують саме такі образи, які притаманні людині його психотипу.

Важливим є дослідження психолінгвістичних маркерів, які дозволяють з'ясувати самоідентифікацію автора, точніше – свою роль і своє ставлення щодо певної емоційної ситуації, а саме: взаємини з Розалією Ліфшиць.

Маркер 1 – „бажання володіти ситуацією”: визначальною є фраза „мені хочеться записати стан свого відношення до Розі, щоб зрозуміти, щоб *опанувати* ним”. Ключовою є словоформа „опанувати”. Глумачний словник подає такі значення цієї лексеми: 1) Ґрунтовно засвоювати щось, оволодівати чим-небудь. || Навчатися користуватися чим-небудь. || перев. док., рідко. Зрозуміти зміст, значення чого-небудь; 2) Силою заволодівати чим-небудь, захоплювати. || перен. Підпорядковувати, підкоряти собі, своєму впливові кого-, що-небудь. || перен. Підпорядковуючи собі, своєму впливові, спрямовувати що-небудь у бажаному напрямі. || перен., рідко. Долати, перемагати що-небудь. Опановувати себе; 3) перен. Повністю охоплювати, оволодівати (про думки, турботи, почуття і т. ін.).

Найбільш прийнятним для поданого контексту доцільно вважати значення „Підпорядковуючи собі, своєму впливові, спрямовувати що-небудь у бажаному напрямі”. Помітно, що автор усвідомлює потребу в глибокому психологічному самоаналізі, мета якого – „опанувати” ситуацією і в першу чергу – власними емоціями і почуттями. Він не випадково обирає саме таку лексему. Тобто це не просто намагання „зрозуміти”. Мовні засоби йдуть саме в такій пріоритетності: „... щоб зрозуміти, щоб опанувати...”. Можна припустити, що автор хоче не любити, не відчувати, а саме „опанувати”, тобто контролювати, як це притаманно чоловікам, як це притаманно і самому письменнику. Зокрема, це простежується в заключному абзаці тексту, коли автор згадує про загадкову жінку „М”: „іноді мені здається, що я ніколи *не любив*, а тільки жалів тих, що мене любили, за те, що покину їх і

зроблю боляче” [1, с. 39]. В одному абзаці із чотирьох речень, присвяченому цій дівчині, двічі вжито слово „жалість”. Відносно Рози цієї лексеми автор не вживає.

Маркер 2: „нерозуміння ситуації”. Роздуми про взаємини з Розою автор починає з констатування: „я нічого *не розумію*, ні про що не можу сказати з певністю” [1, с. 36]. Своє ставлення він показує, використавши антоніми „тягне – відштовхує”, вживання яких не тільки виконує функцію протиставлення, а й підсилює вияв психічного стану за допомогою вживання заперечної частки „не”: „зараз мене *не тягне до неї*. Більше, щось *трохи одштовхує*” [1, с. 36].

Маркер 3: „чужність” того, що відбувається”. Авторське здивування ситуацією видає використання слова „чужно”: „мені *чужно*, ... що я зв’язаний з нею”. Зрозуміло, що для нього сам факт існування цих стосунків є чужним, дивним.

Маркер 4: „зв’язаність”: Далі маємо підряд чотири речення, у кожному з яких повторюються слова з кореневою морфемою -в’яз-: *зв’язаний, зв’язків, в’язати*. Таке нагромадження слів дає підстави стверджувати, що автор сприймає стосунки, як щось нав’язане, розуміє, усвідомлює, що його ніби „прив’язує” до цієї жінки. І намагається з’ясувати – чому. Прийнятний автором вихід із ситуації яскраво демонструє завершення градації слів, похідних від *в’язати*, словом *розійтися*. Таким чином, автор сам на підсвідомому рівні дає відповідь на поставлене питання. Далі назрілий вибір „жити з обов’язку чи розійтися” тільки посилюється.

Маркер 4: „невизначеність”. Про невизначеність говорить наявність у тексті багатьох питальних речень: „що я відчуваю до неї?”, „хочу подивитись, що говорить мені спілка з Розою” та ін.

Маркер 5: „неприємні тактильні відчуття”: у тексті яскраво присутній концепт „вологість”, представлений такими лексичними одиницями: *земля запльована дощем, вогкість входить у мої нерви, нерви розбухлі, нерви прилипли, знайдене входить як вогкість в істоту, одлигнуть мої нерви*. Безсумнівно, вжиті слова передають неприємні відчуття, які оволодівають автором під час проведення самоаналізу.

Маркер 6: „неприємні візуальні відчуття”: серед колоративів переважають слова на позначення „чорних/ темних” фарб: *чорний круг, чорні струни, на чорне відгукується, темних струн*.

Маркер 7: „самоідентифікація як процес самозбагнення”: у тексті 20 разів ужито займенник „я” + 14 його відмінкових форм, також тричі – займенник „себе”, займенники „мій, моя, моє” – 7 разів, „свій, своє” – 3 рази. – усього 47 займенників, які вказують на те, що автор заглиблюється в процес „самовичення”, „самокопання”.

Варто звернути увагу на те, що займенники, пов’язані з Розою, тобто „вона” і похідні – ужиті 27 разів.

Але більш показовою є незначна кількість використання займенника „ми” і його відмінкових форм. Усього зафіксовано 9 випадків. Це свідчить, що автор не сприймає себе разом із людиною, про стосунки з якою говорить. Далі він приходить до логічного висновку, тобто причин свого „самозбагнення”: „...холодком пробирає думка: „Кінець захопленням, мріям, шуканням, ти знайшов уже”. І хоч я знаю, що ліпшої знайти не можу, все ж таки мені здається, що я від чогось одмовився, щось загубив, чогось не дійшов. Але поруч з цим я чую, як досвід мій говорить, що все незнайдене хвилює, а знайдене, те саме, що жагуче тягнуло, робиться звичним і не хвилює, а прив’язує, входить як вогкість в істоту і зростається з нею, зростається до того, що тільки з кров’ю оддирається” [1, с. 39].

Маркер 7: „напруження”: стан обдумування ситуації чітко визначений в авторському новотворі „напружено-чекальний”. Причому передає автор це не через опис власних емоцій, а шляхом приписування цих якостей речам в кімнаті, які „застигли в напружено-чекальному настрої”.

Маркер 8: „перспектива оптимізму”: три останні абзаци суттєво відрізняються за емоційним навантаженням, що яскраво демонструють дібрані мовні засоби. Квартира перетворюється на місце „поринання у спокій і безтурботність”, а „чуття прокотяться теплою хвилею”, „серце стане повним великої ніжності до Рози”.

Тому на протизагу „темному тексту”, де переважали лексеми з негативним значенням (типу „чорний, напружено-чекальний, зв’язаний, силуваних, оббайдужив, тривоги, боїмося” та ін.), отримуємо „світлий” з переважанням слів з позитивною семантикою.

Традиційно під час психолінгвістичного аналізу беруть до уваги такі показники: обсяг мовленнєвої продукції в словах (кількість слів), обсяг мовленнєвої продукції в реченнях (кількість речень), середній розмір речень, коефіцієнт словникової різноманітності, коефіцієнт дієслівності, коефіцієнт логічної зв’язності, коефіцієнт емболії (засміченості).

Обсяг мовленнєвої продукції – 757 слів, 54 речення. Середній розмір речень – 14. Не менш вагоме значення має встановлення коефіцієнта словникової різноманітності: КСР = $N_{\text{різн. слів}} / N_{\text{всіх слів}} * 100\%$, де N – кількість (тобто 207 різних слів / 757 усіх слів * 100 = 27,3%)

Також варто звернути особливу увагу на кількість дієслів. Зазвичай саме за кількістю наявних вербативів засвідчують рівень емоційної напруги тексту. У досліджуваному тексті їх зафіксовано – 137, і вони переважають порівняно з іншими словами. Коефіцієнт дієслівності визначають за формулою:

$$\text{КД} = N_{\text{дієслів}} / N_{\text{всіх слів}} * 100\% \quad (137 \text{ дієслів} / 757 \text{ слів у тексті} * 100 \% = 18,1)$$

Отже, коефіцієнт дієслівності становить 18,1, що є достатнім показником аби підтвердити думку про великий рівень емоційного напруження, у якому перебуває автор тексту.

Висновки. Таким чином, результати дослідження дають підстави зробити такі висновки:

1. Вивчення вжитих автором мовних засобів допомагає краще дізнатися особистісні характеристики письменника.

2. У процесі дослідження вдалося виділити вісім основних маркерів психологічної самоідентифікації („самозбагнення”): 1) бажання володіти ситуацією; 2) нерозуміння ситуації”; 3) „чуждність” того, що відбувається”; 3) зв’язаність; 4) невизначеність; 5) неприємні тактильні відчуття; 6) неприємні візуальні відчуття”; 7) напруження; 8) „перспектива оптимізму”.

3. Про велику емоційну напруженість свідчить не тільки добір мовних засобів з відповідними семантичними конотаціями, а також і кількість вжитих слів певної частини мови. Зокрема, дослідження засвідчило високий рівень коефіцієнту дієслівності – 18,1.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Винниченко Володимир Щоденник. Том перший 1911–1920 / Володимир Винниченко. – Едмонтон–Нью-Йорк, 1980. – 499 с.
2. Красных В. В. К вопросу о психолінгвістическом анализе текста [Електронний ресурс] / В. В. Красных. – Режим доступу до статті: http://www.philol.msu.ru/~slavphil/books/jsk_03_13krasnuch.pdf
3. Румянцева И. Психолінгвістика : взгляд нового времени [Електронний ресурс] / Ирина Румянцева. – Режим доступу до статті : http://archive.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/Psyholing/2008_1/statti/08rimvny.pdf
4. Холод О. Соціальна автоідентифікація політика в біографічному інтерв’ю: психолінгвістичний аспект [Електронний ресурс] / Олександр Холод. – Режим доступу до статті : http://archive.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/Psyholing/2008_2/statti/08homipa.pdf
5. Холод О. М. Інструментарій засобів масової інформації у процесі формування іміджу політиків : дис... доктора філол. наук : спец. 10.01.08 – журналістика / Олександр Михайлович Холод. – К., 2007. – 30 с.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Ольга Кирилук – кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка.

Наукові інтереси: психолінгвістика, соціолінгвістика.